

Arjantin ve Şili’de Hakikat Komisyonları ve Sonrası¹

Juan Méndez ve Teresa Godwin Phelps

Arjantin

1984 yılına kadar dünyada sadece iki hakikat komisyonu deneyimi yaşanmıştı: 25 Ocak 1971’de Uganda Cumhurbaşkanı Idi Amin tarafından oluşturulan “Kayıpları Araştırma Komisyonu” ve Bolivya’da kurulan “Ulusal Kayıpları Araştırma Komisyonu”. Uganda hükümeti tarafından kurulan ilk komisyon büyük ölçüde uluslararası kamuoyunun baskılarına karşı bir sus payı olarak kurgulanmıştı. Komisyon, tanıklıkları dinlemek, ihlal vakalarını belgelemek ve önerilerde bulunmak suretiyle ciddi bir çalışma yürütmüş olmasına rağmen, Amin hazırlanan raporu ne yayınladı, ne de komisyonun önerilerini dikkate aldı. Bolivya komisyonu ise hiçbir rapor yayınlanmadan faaliyetini nihayettendirdi. Bu sebeple, 1984 yılında yayınlanan Arjantin CONADEP (Ulusal Kayıplar Komisyonu) ve *Nunca Más* (Bir Daha Asla) raporu, geçmişle yüzleşme sürecinin bir aracı olarak hakikat komisyonlarının ilk ciddi çabası olarak sayılabilir.

Arjantin’de 1973’ten beri iktidarı elinde tutan askeri rejimin zayıflamaya başlaması, ülkedeki iktisadi kriz ve Falklands ya da İspanyolca ismiyle Malvinas savaşını Arjantin’in 1982 yılında kaybetmesiyle hızlandı. Toplum nezdindeki itibarını zaten çoktan yitirmiş cunta rejimi bu koşullar altında baskı siyasetine daha fazla devam edemez hale geldi. Cunta yönetiminin nispeten zayıflamaya başladığının sinyallerini verdiği bu dönemde, Arjantin’deki demokratik güçler “kirli savaş” (1970–1983) esnasında yaşanmış olan ihlaller, kayıplar ve katliamların faillerinin cezadan muafiyetine ilişkin itirazlarını dillendirebildiler. 1983 yılında Raul Alfonsín’in cumhurbaşkanı olduktan sonra ilk yaptığı iş, General Reynaldo Benito Bignone’nun seçimlerden sadece birkaç gün önce cuntacıların 1973 ve 1982 yılları arasında işlemiş oldukları tüm suçlardan cezai muafiyetini sağlayan Af Yasası’nın iptalini talep etmek oldu. Buna müteakip, Alfonsín yargılamalar konusundaki tavrını Ulusal Kayıplar Komisyonu’nun (CONADEP) kurulmasına önyak olarak ilan etti. Başkanlığını ünlü yazar Ernesto Sabato’nun yaptığı komisyon, sayıları 10 bin ile 30 bin arasında değişen cunta dönemindeki kayıpları araştırmak üzere kuruldu.

Alfonsín ayrıca, “kirli savaş”ın uygulayıcılarının yargılanmalarına ilişkin bir yasal değişiklik önerdi. Böylece kendilerine verilen emirlere itaat etmiş olanlar emirleri dışına çıkmamış ve korkunç katliamlara girişmemiş olmaları koşuluyla cezadan muaf olacaklardı. Ayrıca bu tür davalara askeri mahkemeler bakmaya devam edecekti. Bu arada, “Emre İtaat Kanunu” yürürlüğe kondu.

Getirilen yeni bir kuralla askeri mahkemelerin altı ay içinde durum tespiti yapmadıkları davalara diğer mahkemelerin bakmasının yolu açıldı. Fakat, meclis tartışmalarında toplumunun taleplerinin daha radikal olduğu görüldü.

Ulusal Kayıplar Komisyonu (CONADEP)

¹ Bu yazı, Juan Méndez, “Truth and Justice for Human Rights Crimes, Latin America and Accountability” içinde İfi Amadiume ve Abdullahi An-na’im, *The Politics of Memory: Truth, Healing and Social Justice*, (London: Zed Books, 2000), s. ve Teresa Godwin Phelps, *Shattered Voices*, (Philadelphia, Pennsylvania Üniversitesi yayınları, 2004), s. 74- 128 makalerinden derlenmiştir

Arjantin'in ilk hakikat raporu 1984 yılının sonlarında yayınlandı. Başkanlığını ünlü yazar Sabato'nun yaptığı Ulusal Kayıplar Komisyonu'nun (CONADEP) hazırladığı *Nunca Más* (Bir Daha Asla) raporu, bugün bile benzer bir araştırmanın nasıl yapılması gerektiğine dair örnek teşkil eder.

CONADEP'e araştırmalar, görüşmeler ve raporun yazımı için 180 gün süre verildi, fakat Komisyon'un çalışmalarına başlaması hiç de öyle sorunsuz bir süreç değildi. Başkan Sabato'nun toplumun farklı kesimlerinde farklı şekillerde karşılanan konuşması bu anlamda çarpıcıdır:

*"Hakikatleri araştırma komisyonunda gerekli araştırma ve soruşturmaları yaparken kirli savaş dönemindeki devlet terörünün faileri tarafından hakaret ve tehditlere maruz kaldık. En ufak bir pişmanlık emaresi göstermeyen bu kişiler, yaptıklarını maruz göstermek için eski bahanelerini tekrar etmeye devam ettiler. Ülkeyi teröristlerin elinde kurtarmak, ülkenin batılı Hıristiyan değerlerine geri dönmesini sağlamak gibi bahaneler öne süren bu kişiler aslında, kirli savaş dönemi boyunca bu bahsettikleri değerleri baskının zindanlarında eritmek dışında hiçbir şey yapmadılar. Bizleri milli mutabakatı engellemek, halkı nefret ve düşmanlığa teşvik etmek ve geçmişin unutulmasını engellemekle itham ettiler. İthamlarının hiçbiri doğru değildir. Biz ne kin ne de intikam duygularıyla bu işe başladık, biz sadece hakikat ve adalet istiyoruz."*²

CONADEP'in esas çalışma alanı, kayıpların araştırılması ve raporlanması ile sınırlıydı. Kısa sürede insan hakları örgütlerinin de desteğini alan CONADEP, Birleşmiş Milletler ve ABD ve birçok başka ülkenin de desteğini aldı. Komisyon Buenos Aires'in işlek bölgelerinden birinde kiraladığı ofiste, Pazartesi gününden Cumaya kadar günde 8 saat boyunca insanların ifadelerini aldı. Her tanıklığa ek olarak gazete kupürleri, mektuplar, mahkeme ihzar emirleri gibi mümkün olduğu kadar çok sayıda ek belgeyle vakalar detaylandırılmaya çalışıldı. Merkez ofiste yapılan görüşmeler dışında Komisyon temsilcileri ayrıca Arjantin'in 15 ayrı kentinde ve Arjantin'in kırsal bölgelerinde tanıklıklar topladılar. Yurtdışında yaşayan Arjantinlilere de yine tanıklıklar toplamak amacıyla ulaşıldı. Görüşmeler, mağdur kişi ve komisyon üyeleri arasında gizli olarak yapıldı. Merkez ofis, bu şekilde 1800 tane vaka ifadesi topladı.

Kayıplarla ilgili hikâyeleri toplamak dışında, komisyon aynı zamanda gizli hapisanelere de ziyaretler düzenledi. Morglara yapılan kayıt dışı girişleri, polis ve hapisane kayıtlarını inceledi. Kısacası, Komisyon, kayıplarla ilişkili olabilecek tüm kurumlarda araştırma yapmaya çalıştı. Komisyon yargıya 1000 tane kayıp dosyası intikal ettirdi ve 50.000 sayfadan oluşan ek dosyayla birlikte nihai rapor 20 Eylül 1984'te Cumhurbaşkanı Alfonsín'e takdim edildi. Alfonsín raporun derhal yayınlanmasını önerdi. Rapor kısa bir süre içinde Arjantin'in en çok satılan kitabı oldu. Komisyon kendini feshetmeden hemen önce bulgularını toplumla paylaşmak için bir televizyon programı hazırladı.

Rapor, kayıpların sistematik bir faaliyet olduğunu ve istihbarat güçleri ve özel kuvvetler tarafından itinayla uygulanan, amirleri tarafından da denetlenen büyük bir planın parçası olduğunu ortaya koyuyordu. Ordu kuvvetleri tarafından kontrol edilen 200 tane gizli hapisane olduğunu tespit edildi. Hükümetin baskısı sebebiyle, Sabato Komisyonu isimlerini tespit ettiği 400 devlet görevlisinin bilgilerini beyan etmekten

² Nunca Más, s. 5.

vazgeçmiş olsa da, ilgili bilgiler kısa bir süre sonra insan hakları derneklerine sızdırıldı.

'Nunca Más' Raporu

Rapor altı bölümden oluşmaktadır. Altı sayfadan oluşan önsöz Ernesto Sabato tarafından kaleme alındı. "Giriş" ve dört sayfadan oluşan "Öneriler" kısmı dışında diğer tüm kısımlar kişisel tanıklıklardan oluşuyor, bunların büyük bir kısmı ise birinci tekil şahısta yazılmış metinlerdir. Bu raporun türünün ilk örneği olması bir taraftan raporun üslubuna kaçınılmaz bir deneysellik sosu katarken, öte yandan rapor diğer tüm hakikat komisyonu raporlarının ilham aldığı bir rapordur.

Bazı tanıklıklar, özellikle Komisyon'un "inanılması zor" diye adlandırdığı hikâyeler komisyon aleyhtarı kesimlere ve raporun alacağı muhtemel eleştirilere bir cevap olarak düşünülmüştü. Aslında, raporun en önemli hedeflerinden biri, "kirli savaş"ın varlığını reddeden veya o dönemi meşrulaştıran kişi ve grupları diktatörlük döneminin gerçeğiyle yüzleştirmektir. Yine de raporun genelinde, tanıklıklara ve birinci elden hikâyelere inanılmaz büyük yer ayrılmıştı. Örneğin, faili meçhul ve işkence konularına özgülenmiş birinci kısmın yarısı sırf mağdurlar ve yakınlarının tanıklıklarına ayrılmıştı. Ernesto Sabato'nun önsözü rapora içkin olan kararlılık ve kimi çelişkiler hakkında fikir vermektedir.

Sabato raporu, cuntacıların yargılanmasının temelini oluşturmuş bir metindir. Buenos Aires temyiz mahkemesinde 1985 yılında gerçekleşen bu tarihi duruşma, toplum tarafından da çok yakından takip edilmiştir. Mahkeme sonucunda, General Jorge R. Videla ve Amiral Emilio Massero onlarca kişinin ölümünden sorumlu oldukları sebebiyle ömür boyu hapse mahkum edildiler. Diğer sanıklara daha düşük cezalar verildi, cuntacılar ise kendilerine isnat edilen suçların hükümette oldukları dönemde işlenmemiş olması sebebiyle beraat ettirildiler. Buna ek olarak mahkeme, üst düzey devlet görevlilerinin belli bölgelerde işledikleri suçlar ve katliamlar sebebiyle yargılanmalarını talep etti. 1987 yılının başlarında yaşanmış onlarca ihlal vakası için davalar açılmıştı. Önemli bir davanın yine mahkûmiyet ve hapis cezasıyla sonuçlanması ve bu durumun ordu saflarında yarattığı rahatsızlık aynı yılın Paskalya'sında bir ayaklanmaya yol açtı. Bu ayaklanmayı takiben Alfonsín hükümeti geri adım atmak zorunda kaldı. Ordu, Alfonsín hükümetini sayıları 25 ile 30 arasında değişen üst düzey devlet görevlilerinin yargılanması dışındaki tüm yargılamaların durdurulmasını öngören iki önemli kanunu kabul etmeye zorladı (*Punto Final* ve *Obediencia Debida* kanunları). 1989 ve 1990 yıllarında, Alfonsín hükümetinden sonra gelen Carlos Menem, cuntacılar lehine yargılamaların önünü kesen iki af kanunu çıkardı. Bu af kanunları, haklarında davalar açılmış olan Videla, Massara ve diğerlerinin serbest bırakılmasına yol açtı.

Kısacası, yargılamalar yine ceza muafiyeti ve dokunulmazlık meselelerine takıldı. Ama meselenin üstü hiçbir zaman tam olarak kapanmadı. 1990'larda Menem, diktatörlük döneminde cezaevlerinde tutulmuş hükümsüz tutuklular, aynı dönemin askeri mahkemelerinde yargılananlar ve kayıp aileleri için tazminat tasarıları hazırladı. Ordu içinde sistematik bir tasfiye harekâtı başlatılmamış olsa bile, toplumun ordunun elbaşlarının rütbe terfisine itirazı sebebiyle bu zanlıların meclis tarafından mecburi emekliliği talep edildi. Bu arada insan hakları örgütleri cezadan muafiyet meselesini sürekli gündemde tutmaya devam ettiler. 1995 yılında "kirli bir savaşçının" itirafları dönemin genelkurmay başkanının Arjantin halkından işlediği suçlardan ötürü özür dilemesine yol açtı. Af kanunlarıyla serbest bırakılan general Videla 1998 yılında

tekrar tutuklandı. Hakkında açılan davalardan bir kısmı yeni doğum yapmış kadın mahkumların bebeklerini gasp etmek, bu bebekleri keyfi olarak evlatlık vermek ve akabinde aynı mahkumları bilahare katletmek idi. Cunta hükümetinin devrilmesinin üzerinden 15 yıl geçtikten sonra bile, cuntacı generallerin yargılanması Arjantinliler nezdinde halen çok önemli bir meseledir.

Şili

Arjantin'den farklı olarak, Şili'de General Augusto Pinochet geçiş döneminin gidişatında çok daha fazla kontrol sahibiydi. Öyle ki, 1973 ve 1990 yılları arasında ülkeyi kara yumruğuyla yöneten Pinochet, Aylwin'in oyların çoğunluğunu aldığı Aralık 1989 seçimlerinden sonra bile Genelkurmay başkanı olarak kaldı. Görevinden 1998 yılında ayrıldı ve kendi dayattığı 1980 anayasasına dayanarak kendini seçilmemiş ömür boyu senatör olarak tayin etti.

Şili'deki insan hakları ihlallerinin birçoğunun, diktatörlüğün ilk yıllarında (1973- 1978) ve 1978 ve müteakip yıllarda failer lehine çıkarılan af yasalarıyla üstü örtülmüştü. Ayrıca, toplumdaki demokratik güçler nüfusun çoğunluğunu oluşturuyor olsalar bile, orduyla çok sıkı ilişkileri olan muhafazakâr bir azınlık seçmenlerin önemli bir kısmını etki alanına almayı başarmıştı. "Atanmış" meclis üyeleri ve şaibeli seçimlerle meclisteki kilit süreçleri kontrol etmekteydiler. Bu sebepten dolayı, Patricio Aylwin hükümeti ve demokratik koalisyonu döneminde gerçekleştirilen çalışmalar Arjantin ile karşılaştırıldığında, yargılamalara daha az dayanan, buna mukabil geçmişteki insan hakları ihlallerinin ifşasına daha fazla yoğunlaşan çalışmalar oldu.

Aylwin hükümeti döneminde, Genel ya da Kişiyeye Özel Af Yasalarının çıkarılması durdurulduğu için, 1978 yılı sonrası işlenen birkaç önemli ihlal vakası yargıya intikal edebildi. Uluslararası baskı sebebiyle Pinochet döneminde çıkarılan afların kapsamına alınmayan Orlando Letelier ve Ronnie Moffitt'in 1976 yılında Washington'da katledilmesiyle ilgili olarak Pinochet'nin baskı makinesinin ana çarklarından iki kişi hüküm giydi. Yine de, tüm süreç boyunca esas vurgu hep hakikatin ifşası üzerine oldu. Aylwin, başkanı Jorge Rettig olan ve sağcılar dahil olmak üzere farklı siyasi kamplardan kişilerin de içinde yer aldığı bir "Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu" kurdu. Rettig Komisyonu'nun çıkardığı muazzam güçlü rapor Şili toplumunun o güne kadar bilmediği birçok dönemi ve gerçeği ifşa etmiş oldu. Daha da önemlisi, bu komisyon hakikat ifşası celseleri, mağdurun sesini dinlemek ve titizlikle yürütülen belge toplama faaliyetleriyle hakikat beyanının nasıl bir süreç olması gerektiğinin sınırlarını çizmiş oldu.

Rettig Raporu'nun ayırt edici özelliklerinden birisi, her bir vakayı teker teker belgelemesi ve her bir aileye uygulanan şiddetin soyut bir şekilde resmini değil de kişiyeye özel, şahsen somut olarak yaşanmış hakikati sunmasından kaynaklanmaktadır. Komisyon, toplumsal uzlaşmayı nihai hedefi olarak koymuş olmasına rağmen, uzlaşmanın yolunun diğer her şeyden önce gerçeklerin tüm açıklığıyla ortaya çıkarılması, kabul edilmesi ve bu şekilde mağdurlarının onurlarının iadesinden geçtiğini vurguladı. Aylwin, raporun bulgularını bizzat sunduğu ulusal TV kanalındaki programa mağdurlardan Şili halkı adına özür dileyerek başladı. Komisyonun dosya ve arşivleri bir kamu fonu tarafından desteklenen bir teşekküle devredildi. Bu teşekkül, komisyon bulgularını incelemek suretiyle tazminatlar için bir yol haritası çıkardı.

Arjantin ve Şili örneklerine ek olarak El Salvador, Nikaragua ve Guatemala'da ise, uluslararası kamuoyunun ülkede yaşanan çatışmalara son verme girişimleri başka bir tür geçmişle yüzleşme ve hakikat komisyonu modelinin oluşmasına yol açmıştır. Direnişçileri silahlı mücadeleden sivil siyasetin alanına çekmek için kullanılan cezai muafiyetler ve genel aflar bahsedilen amaca ulaşmada önemli araçlardır. Örneğin El Salvador'da, Birleşmiş Milletler 1992'de nihayetlenen barış görüşmelerinde aktif bir rol oynamış, hatta barış antlaşması imzalanmasından hemen önce BM kuvvetlerine “yerel güç” bulundurma yetkisi verilmişti. Bu çabaların sonucu olarak, El Salvador'da BM tarafından desteklenen ve finanse edilen bir hakikat komisyonu bile kuruldu.

Hakikat Komisyonları ve Sınırları

Hakikat komisyonları dışardan bakıldığında bir milat ve nihai bir sonu olan, geçmişle yüzleşmenin aracı ve yaraların kapanmasının biricik yolu olarak görülmektedir. Halbuki, hakikat komisyonu deneyimini yaşamış ülkelerde durumun hiç de böyle olmadığı söylenebilir. Hakikat Komisyonlarını nihai bir son olarak yaklaşmak yerine, sonu gelemebilecek bir sürecin başlaması yolunda kritik bir adım olarak düşünmek daha yerinde olabilir.

Örneğin, Arjantin'de kayıpların akıbetini öğrenme mücadelesi halen devam ediyor. Alfonsín hükümetini takip eden Menem hükümeti döneminde, CONADEP davaları sırf devam etmekle kalmadı, dava sayısı dört katına çıktı. Bazı askerler kendilerinin müdahil oldukları işkence ve öldürme hikâyelerini de itiraf etmeye başladılar ki bu General Martin Balza'nın ordunun sistematik olarak insan hakları ihlallerindeki sorumluluğunu itiraf etmesine yol açtı. Araştırmacılar, halen diktatörlük döneminde yaşanan “kirliliğe” ilgili araştırmalar yapmaya devam ediyorlar, hafızanın çoğul ve çok katmanlı olduğunu ispat ediyorlar. Birçok eski siyasi, tutuklu ve mahkûmların çocuklarını kaçırma ve keyfi bir biçimde evlatlık olarak almaları sebebiyle hüküm giymektedirler. “Demokrasiye geri dönüş” süreci, ölümler, davalar ve tazminatlara ilişkin birçok yeni kanıtın ve de birçok insanın hayal dahi edemeyeceği birçok kişisel hikâyenin ifşa edilmesine imkân tanıdı.

24 Mart 2001'de darbenin 25. yılında on binlerce Arjantinli askeri rejim döneminde yaşanan tüm haksızlıkları protesto etmek için sokaklardaydı: Plaza de Mayo Anneleri şu anda tazminatlar ve diğer siyasi meseleler yüzünden iki ayrı gruba bölünmüş olsalar dahi, haftalık oturma eylemlerini yapmaya devam ediyorlar. Mağdurları unutmamak adına anıtlar, müzeler ve anıtlar için projeler yapılmaya devam ediliyor. Yine, Kasım 2001'de Buenos Aires Federal mahkemesi, Arjantin'in “Nokta Kanunu” (*Punto Final*) ve “İtaat Mecburiyeti Kanunu”nu (*Due Obedience*) iptal etti. Böylece 1987 yılından beri ilk olarak bir devlet görevlisi işkence ve faili meçhul suçlarından yargılanmaya başladı. Aynı zamanda, mahkemeler zanlı askerlere ihzar emri çıkartarak mahkemeye çağırarak ve ifadelerini almak suretiyle bir tür “hakikat davası” yapmaya başladılar. Bu mahkemelerin ceza verme ve itham hakkı olmasa da, bu tür davalar hakikat komisyonlarını hukuki alana taşıma işlevi görmüştür. Yeni cumhurbaşkanı, Nestor Kirchner ise kirliliğin bitiminden 20 sene sonra ordunun cezai davranışlarını yeniden inceleyeceğinin vaadini vermiştir. Kirchner, yüksek mahkemenin çıkarttığı Genel ve Kişiyeye Özel Af Yasalarının iptali için girişimlerde bulunurken, askeriye de belli kadroları tasfiyesini hazırlıyordu.

Şili örneğinde ise, Pinochet Londra'da 1998 yılında yakalandıktan sonra ölümüne kadar ev hapsinde tutuldu. İspanyol yargıç Baltasar Garzon, Ekim 1998'de iddianameyi hazırlayıp Pinochet'nin ülkesine iadesini talep etmiş, Pinochet'ye

Şili'deki İspanyol vatandaşlarına yönelik işlediği soykırım, işkence ve terörizm suçları sebebiyle insanlığa karşı suç ithamıyla dava açmıştı. İngiliz Lordlar Kamarası, Pinochet'nin İngiltere'de ikamet ederken Şili'deki yasal süreçlerden muaf olup olmadığı tartışmasını insanlığa karşı işlenen suçların cezai muafiyeti ortadan kaldırdığı şeklinde sonuca bağladıktan sonra Pinochet'yi 2000 yılında Şili'ye geri göndermiştir. Pinochet'nin Şili'ye dönmesinden sonra mağdur yakınları, siyasi partiler, sendikalar ve meslek odaları tarafından en az 60 ceza davası açıldı. 2001 Mayıs'ında Santiago temyiz mahkemesi Pinochet'nin cezai muafiyetini kaldırmış, fakat sağlık sebepleriyle duruşmalara katılamayacağı tescil edilmiştir.

Temmuz 2001'de mahkeme 1982 yılında Pinochet rejimi altında işlenen bir siyasi cinayetten ötürü iki eski askeri ve bir polis akademisi öğrencisini müebbet hapse mahkûm etti. Yargı bununla kalmayıp, ifade özgürlüğü ve gazetecilerin haklarını korumaya yönelik birçok kanunu yürürlüğe sokmuştur.

Bu hukuki gelişmelere ek olarak, Şili Hakikat Raporu'nun yayınının ardından gelen sessizlik de kırılmaya başlamıştır. Pinochet'nin yakalanması ve Pinochet dönemindeki birçok işkence mağdurunun ortaya çıkması hukuki süreci hızlandıran bir faktör olmuştur. Ariel Dorfman'ın *Ölüm ve Kız* isimli kitabındaki Paulina benzeri vakalar için de, böylece, hukuki sürecin önü açılmıştı.³ Pinochet'nin yakalanmasını takiben, insan hakları örgütleri işkence mağdurlarının davalarını yargıya taşımak suretiyle Pinochet'e karşı davalar açmaya başlamışlardır. Pinochet hükümetinin düşmesinden sonra bile tedirginliği devam eden ve sessizliğini bozamayan işkence mağdurları, Pinochet'nin yakalanmasını takiben cesaretlenmiş, işkence deneyimlerini anlatmaya başlamış ve psikolojik yardım başvurusunda bulunmaya başlamışlardır. Bu anlamda, "Pinochet'nin yakalanması, sessizliğin kırılmasının önünü açan bir nevi katharsis gibidir" demek abartılı bir tabir olmaz. Pinochet'nin yakalanması aynı zamanda bazı eski işbirlikçilerinin de ortaya çıkıp Pinochet'nin faili olduğu hak ihlallerin üstünü nasıl örttüğünü kamuoyuna ilan etmelerine de yol açtı. Kısacası Pinochet'in yakalanması, bir kartopu etkisi yaratarak, nihayet Temmuz 2003'de Pinochet'nin cuntasının üyeleri ve emekli generallerin delil karartmak ve öldürülmüş cesetleri saklamak amacıyla toplu mezarları açtıklarını itiraf etmelerine dahi yol açtı. Önceki yıllarda düşünülemez bile olan bir itiraftı bu.

El Salvador'da ise, hükümet, Hakikat Komisyonları'nda tespit edilen suçları araştırmak ve suçluları yargı önüne taşımak konusunda en ufak bir adım atmadı. El Salvador ülke sınırları dışında ise bir takım yargılamalar gerçekleşti. 23 Temmuz 2002'de West Palm Beach Florida'da, ABD'li hâkimler El Salvadorlu iki emekli generali "kirli savaş"taki faaliyetlerine istinaden suçlu bularak, üç mağdura 54,6 milyon dolar ödemeye mahkum etti. Davacı mağdurlar, bu davayı ABD'deki İşkence Mağdurunu Koruma Kanunu'nu kullanarak açmışlardı. Bu kanuna göre ABD mahkemeleri, zanlıları, iddianamedeki cürümler yurtdışında işlenmiş olsalar dahi zarar tespiti yapma hakkına sahiptirler.

Arjantin, Şili ve El Salvador'da hakikat komisyonları sonrası süreç ilginç bir şekilde hakikat raporunun üst anlatısını yansıtmaktadır. Şöyle ki her üç ülkede de, raporun tahayyül edip güçlendirmeye çalıştığı grup adalet arama işini ellerine almaya başlamışlardır. Arjantin'de süre giden siyasi hareketlilik, siyasi olarak güçlenmiş bir nüfusun işidir ki Arjantin Hakikat Raporu da insanların sesinin devletin baskıcı

³ Şili hakikat komisyonu sırf "geri döndürülemez" vakaları yani ölüme sebebiyet veren suçları komisyonun araştırma alanına dahil etmiş, işkence vakaları mağdurlar hayatta kaldıkları sürece dışarıda bırakılmıştı.

sesinden daha gür çıkmasını ve görünürlük kazanmasını amaçlamıştı. Şili'deki aktivizm ve son yapılan reformlar esas olarak hukuk alanında yoğunlaşmakta, büyük ölçüde yabancı hakimler tarafından başlatılan süreç Şilili hakim ve yasama kurumları tarafından sürdürülmekte olup, hakikat raporunda belirtildiği üzere Şili'de hukukun baskın pozisyonunu yansıtmaktadır. Dolayısıyla, hukuki mücadele de hakikat komisyonunun faaliyeti ve raporun hazırlandığı esnada veya hemen sonrasında sessiz kalan kesimlerin seslerini çıkarıp harekete geçmesine yol açtı. El Salvador'da ise insanlar hükümetleri tarafından hiçbir biçimde savunulmaz/desteklenmezken, suçluların yargıya taşınması süreci ülke dışında gerçekleşmektedir.

Güney Afrika'da, hakikat komisyonlarına verilen tepkiler farklıdır⁴. Hakikat komisyonu celselerinden sonra yapılan bir kamuoyu araştırmasına göre beyazların %74'ü, siyah nüfusun ise %62'si Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu celselerinin etnik düşmanlığı yatıştırmak yerine körüklediğini iddia etmişlerdir. Bu algı halen devam etmekte olup, Apartheid, hakikat komisyonları ve toplumsal mutabakat meselelerine dair tartışmalar kamusal alanda halen devam etmektedir. Bu süreci ve Hakikat Raporunu analiz eden, yeren ya da metheden tiyatro oyunları, konferanslar, gazete makaleleri ve kitaplar yayınlanmaya halen devam etmektedir. Raporun baş mimarlarından biri, Charles Villa-Vicencio, acıların kapanmasının gerçekleşmediğini, hakikat komisyonlarını bir toplum olarak barış içinde beraberce yaşamı mümkün kılan diğer oluşumlarla desteklenmesi gereken kırılğan bir oluşum/yapı" olarak adlandırmakta. Hakikat raporunun başlattığı iş halen devam etmektedir, geçmiş ve bugünkü ırk ayrımcılığına dair tartışmalar sürmektedir ki bu durum Apartheid dönemine has olan sessizleştirme ve yalanlar üzerine kurulu bir düzenle karşılaştırıldığında radikal bir farka işaret etmektedir.

Bu dinamizm aslında adaletin sürekli bir süreç olduğunun ve hakikat raporlarının da bu sürecin ayrılmaz bir parçası olduğunun delilidir. Dinamik bir adalet anlayışı nelerden oluşur peki? Öncelikle, Hakikat Raporunun oluşmasını mümkün kılan şartlar, yani insanların hikayelerini kamusal olarak anlatabilecekleri alanlar oluşturmak mağdurların baskıcı rejimler tarafından bastırılan dillerine tekrar sahip çıkmalarının imkanını veriyor. Dili kullanma ehliyetine yeniden sahip olan kişiler bu sayede deneyimlerini derli toplu kişisel veya kolektif anlatılara dönüştürebilmekteler. Dolayısıyla, anlattıkları hikayeyi, yani kendi kişisel deneyimlerini, büyük bir anlatının parçası haline getirmiş oluyorlar.

Eğer adaletin tesisi için hakikatın ifşası gerekli bir şartsa, örneğin yakınlarına ne olduğu, cesetlerin nereye gömüldüğü, bu vahşetin kim tarafından nasıl yapıldığının bulunması, o zaman hakikat raporlarının, yargılamalar ve geçiş dönemi sonrası yapılan diğer düzenlemelerden daha az etkili olduğunu iddia etmek zordur. Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu celselerinde olduğu gibi, eğer devletin insanları dinlediği mekanlar kamuya açıksa, bu baskıcı devlet hiyerarşisinin alt edildiği yeni bir mekan ve yeni bir düzen vadeden bir eşitlik anlayışının kurulmaya başladığının habercisi olabilir. Bu celselerde hazır bulunan diğer kişilerin bu hikayeleri dinlemeleri ise acı, kayıp ve çaresizlik hikayelerinin kişisel anlatılar yoluyla onlara ulaşmasını sağlar; ki bu kişisellik boyutu soyut süreçlerle yakalanamayacak bir angajman sağlayabilir. El Salvador ve yukarıda bahsedilen diğer hakikat raporlarında görüldüğü üzere, yaşananların uluslararası kamuoyu tarafından tanınması anlamlı, fakat devlet tarafından tanınması devletin etik bir sorumluluğunu yerine getirme iddiasının işareti olacağı için daha da önemlidir. Devlet tarafından desteklenen/kefil

---

⁴ Martin Meredith, *Coming to Terms: South Africa's Search for Truth* (NY: Public Affairs, 1999)

olunan hakikat raporları bir ülkenin halkını dinleyip onun sesini içermek iradelerinin bir göstergesidir. Bu kamusal veya kişisel celselerde, daha da çarpıcı bir şey daha olur: biz hatırlarken, yeniden hatırlarız. Hatırlarken, parçalanmışları, kendimizi, ailemizi, sevdiğimizimizi, aidiyetlerimizi, ülkemizi toparlarız, bütünleştirmeye de çalışırız bir yandan... Hatırlamanın işte böyle ayinsel bir tarafı da vardır.

Fakat bu yeterli değildir: adalet bir muhasebeyi, bir dengelemeyi gerektirir, adaletsizliğin mağdurlardan alınan iadesini gerektirir. Hakikat raporlarına haiz olan dengeleme sayesinde mağdurlar dünyalarını yeniden tertipleyebilirler. Mağdurlar bu sayede konuşabilme kudretini yeniden edinirler. Bazıları için yeni hikayeleri, af ve uzlaşma, bazıları içinse yargılama ve cezayı içerir. Hikayeler doğal olarak çok çeşitli. Arjantin, Şili ve Güney Afrika gibi bizzat devletin de önyak olduğu hakikati ifşa etme girişimlerinde, kişisel hikayeler yeni kurulan rejimin de hikayelerinden biri haline gelir. İnsanların rahat nefes alabilmeye başlayabildikleri bir dünyada diğer adalet arayışlarının da önü açılır ki, bu kırılan ülkeler bu şekilde güçlenebilirler. Yargı sistemi bu şekilde aktifleşir, yasama bu şekilde yeni reformlar yapmak yönünde cesaretlendirilmiş olur, insanlar sokaklarda taleplerini ortaya koyarlar. İnsanların hikayelerini anlatabilmeleri ve devletin bu hakikati resmen kabul etmesi mağdurları dışlayan ve onları yabancılaştıran siyasetin de aşılıyor olduğunun işaretlerini verir.

Yine de, hikayelerin anlatılmasının başlangıçta öngörülen hedefini aşan bir güce sahip olduğunu ve hakikat raporlarının adaletin tesisindeki önemini belirtmiş olmamıza rağmen, hikayeleri anlatmadaki mübalağalı popülerliği üzerine de düşünmek gerekiyor. Geçmişte hakikat komisyonu taraftarı olan bir çok kişi ve insan hakları örgütünün de hakikat komisyonu deneyimlerini takiben takındıkları eleştirel tavır gibi, bu komisyonlar pekala mağdurlara ve uluslararası kamuoyuna verilen bir rüşvet, ya da gerçek adaletin kötü bir ikamesi ve gerçek bir adalet arayışını zayıflatan bir adım olabilir. Yeni yeni dillendirilmeye başlanan bir başka eleştiri ise hakikat komisyonlarının altında yatan temel mantık olan- bütünsel ve daha içerici bir hakikat anlayışına ulaşma- mantığına yönelik⁵. Hakikat komisyonları adalet arayışı sürecinin ayrılmaz bir parçası olsalar bile, hakikat komisyonları illa ki “kapatma” ve “iyileşmeyi” getirmezler, fakat süre giden adalet arayışının önünü açarlar. En başarılı olanları farklı ve çoklu hakikatleri ortaya çıkaranlardır.

---

⁵ Nigel Biggar, (der.), *Burying the Past: Making Peace and Doing Justice After Civil Conflict* (Washington DC: Georgetown Üniversitesi, 2001), p. 8.